

ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВ,

президент Інституту політичного аналізу та соціального прогнозу, кандидат політичних наук, народний депутат Верховної Ради України 3-го, 4-го та 7-го скликань

Національна буржуазія як соціальна основа суверенітету країни

Рахманов О. Власники великого капіталу як суб'єкт соціально-економічних перетворень в Україні. — К.: Інститут соціології НАН України, 2012. — 376 с.

Зазвичай про великий капітал, велику буржуазію і капіталістів у науковій і публіцистичній літературі відгукуються вкрай критично і навіть негативно. При цьому увага головним чином зосереджується на джерелах, способах нагромадження капіталу та подальшого збагачення вузької верстви людей за рахунок цілого суспільства. Однак навіть марксистське вчення розглядало національний капітал як можливу базу, соціальну основу національної незалежності. Це насамперед стосувалося країн, що розвиваються та формують свою національну державність. Вважалося, що в цих країнах національна буржуазія, наділена політичною владою і відповідними економічними привілеями, могла протиставляти на внутрішньому ринку і в рамках світового капіталістичного господарства національні та свої класові інтереси міжнародному монополістичному капіталу.

Не викликає сумніву, що однією з головних і найбільш актуальних проблем подальшого розвитку України є збереження свого суверенітету в агресивному глобальному світі. Ця проблема набуває особливої актуальності в світлі дилеми України щодо спрямованості її інтеграції у сусідні економіко-цивілізаційні конгломерати, що конкурують поміж собою. Поява ґрунтовного дослідження О.Рахманова, яке чітко вказує на соціального суб'єкта політичних та економічних процесів в Україні, дає змогу виразніше поглянути на майбутнє нашої країни. З огляду на це незаперечний інтерес викликає не лише сама спроба змістовного аналізу соціальних аспектів процесу первинного нагромадження капіталу та масової приватизації, а й те, що вона реалізувалася у формі концептуального осмислення феномену зародження та

розвитку соціальної верстви великих власників. Завдяки цій монографії ми можемо без зайвих емоцій об'єктивно оцінити вплив великих власників на суспільні перетворення в Україні, а саме на соціальні зміни в економічному, політичному та культурному житті.

Уже у вступі до книги автор загострив увагу на традиційній дискусії щодо оцінки постсоціалістичного розвитку ринкової економіки, заявивши, що “формування соціальної верстви великих власників — природний процес виникнення і розвитку великого приватного капіталу в ринкових умовах, який не варто розглядати як якусь деформацію економічного розвитку суспільства” (с. 5). Проте ключовим є акцентування уваги на тому, що відмінності у розвитку пострадянських суспільств спричинили відмінності у характері суб'єктності великих власників у політичному та суспільно-економічному житті. Саме ці особливості стали відправною точкою, яка зосередила основну аргументацію наукової проблеми дослідження. Концепція О.Рахманова базується на трьох важливих характеристиках розвитку великого капіталу в Україні, а саме: 1) особливостях первісного накопичення капіталу та масової приватизації; 2) рівні суб'єктності великих власників у суспільних перетвореннях; 3) соціальному походженні та, відповідно, цінностях людей, які стали великими власниками. Саме показник суб'єктності, на думку автора, став чи не головним у відмінностях формування верстви власників великого капіталу Росії та України.

У структурі рецензованої монографії можна простежити певну послідовність розгортання змісту предмета викладу, пов'язану із обґрунтуванням засадничих теоретико-методологічних орієнтирів дослідження проблем розвитку капіталізму в контексті формування класу великих власників. У першому розділі автор монографії пропонує розглядати явище суб'єктності власників великого капіталу в соціологічному вимірі. Основний зміст економічної суб'єктності великих власників пов'язаний із процесом привласнення, збереження та передавання у спадок своїм нащадкам економічних активів. У книзі зазначено, що коли метою класичних буржуа було накопичення прибутку, то сучасні капіталісти прагнуть у будь-який спосіб перетворити прибуток на ренту. Відповідно збереження легітимності ренти має гарантуватися політичними механізмами. На думку О.Рахманова, сутність економічної та політичної суб'єктності великого приватного капіталу полягає в контролі над економічними важелями функціонування суспільства, які забезпечують вплив на владу. Реалізація цих інтересів лежить у площині функціонування сприятливого політичного режиму та залежить від панівної політичної культури суспільства.

Цікавим і змістовним є другий розділ монографії, де авторові вдалося проаналізувати феномен започаткування капіталізму без наявності заможних приватних власників у постсоціалістичних країнах. Утім, підхід О.Рахманова побудований у контексті класичних та новітніх соціологічних концепцій капіталізму крізь призму формування верстви великого капіталу. Автор скрупульозно розглядає особливості впровадження ринкових інститутів упродовж різних історичних епох. Завдяки цьому вдалося виокремити певну історично-цивілізаційну закономірність. Якщо у країнах Заходу формування верстви буржуазії передувало зародженню капіталістичних відносин і ця верства стала основним суб'єктом політичних та економічних перетворень починаючи з кінця XVII століття, то у країнах Центральної та Східної Європи у XIX столітті впровадження капіталізму поряд з нечисленною буржуазією започатковували інтелігенція та державні кола. Своєю чергою, постсоціалістичні трансформації в Центральній і Східній Європі вирізнялися тим, що у Центральній Європі всебічна лібералізація та витіснення комуністичної номенклатури призвели до формування ринкового суспільства зі слабкою національною верствою великих власників. Натомість у Східній Європі збереження впливу комуністичної

номенклатури відобразилося у формуванні верстви великих власників, зрощених із владою, та в запровадженні корумпованого, низькопродуктивного капіталізму.

У третьому розділі безпосередньо розглядається питання формування і суб'єктності великих власників у соціально-економічних і політичних перетвореннях в Україні. Автор вказує на дві причини, які стали ключовими у тому, що велика промисловість зосередилася в руках вітчизняних бізнес-груп. По-перше, це домінування у громадській думці населення України "трудового" підґрунтя приватизації державної власності. Це зумовило в подальшому процеси роздержавлення шляхом оренди державного майна трудовим колективом із правом його викупу або безпосередньо шляхом викупу середніх і великих підприємств (так звана робоча, або мала, приватизація) та зосередження підприємств в руках керівництва. По-друге, поширення "ізоляціоністських" переконань у суспільстві, коли населення було проти участі іноземного капіталу у приватизації, що стало сприятливим тлом для концентрації власності в руках кількох вітчизняних великих бізнес-груп. У книзі зазначається, що національна економіка перейшла у розпорядження вузького кола бізнесменів. Зокрема, вся важка промисловість країни фактично контролюється всього п'ятьма бізнесменами, авіап перевезення — трьома, ринок курятини — двома, виробництво міндобриб — одним підприємцем. Той факт, що дві третини ВВП виробляє приватний сектор, а сукупні активи найзаможніших українців становлять переважну частку річного ВВП країни, свідчить про зростання монополізації великими власниками економіки України. У сформованій олігархічній системі були закладені суперечності, які матимуть негативні наслідки для високотехнологічної модернізації економіки.

У зв'язку з цим досить сміливим є твердження О.Рахманова, що великі власники України стали соціальною основою перехідного суспільства. З одного боку, взяття великими власниками під контроль національної економіки стало можливим ціною відновлення технологічних і коопераційних зв'язків між виробничими одиницями, раціоналізації руху ресурсів, зниження витрат тощо. З іншого боку, рентозорієнтованість та неконсолідованість українського суспільства сприяли формуванню національної буржуазії, яка безпосередньо зацікавлена у збереженні суверенітету й стабільності нової держави, оскільки лише у власній, здебільшого ними контрольованій державі вони можуть почуватися безпечно. Крім того, у результаті переплетення економічних інтересів представників великого капіталу їхня власність розосереджена по всій території України, тому великі власники зацікавлені у територіальній цілісності та єдності України.

У книзі знайдеться корисний матеріал про історичні й сучасні ціннісно-нормативні переконання щодо функціонування інституту приватної власності на території України; цей матеріал подано у четвертому розділі. Автор зазначає, що передбачувана православними догматами регуляція поведінки у сфері приватної власності не заклала духовних засад для створення людини буржуазного типу, однак завдяки співпраці з великими власниками православна церква набувала економічної незалежності й могла втримувати вплив ортодоксальних ідей християнства. Ця співпраця стала взаємовигідною: церква отримувала економічну та політичну підтримку, натомість власники набували легітимності в очах громадськості. Як стверджує О.Рахманов, подібною, "фактологічною" легітимації набула технологія первинного нагромадження капіталу в сучасній Україні. Аналіз ціннісно-нормативного тла, яке історично склалося навколо проблеми функціонування інституту приватної власності та багатства, виявив суперечність: неоднозначна оцінка населенням володіння великим капіталом цілком свідомо поєднується з бажанням співпрацювати з багатими людьми. Незважаючи на негативне ставлення населення до приватизації великих підприємств і землі, українське суспільство прихильно ставиться до

приватного підприємництва та лояльно сприймає приватних підприємців. Загалом українські громадяни чітко вирізняють вітчизняних олігархів як найголовніших суб'єктів соціально-економічних перетворень у країні; переважна більшість населення вважає, що великий капітал має сьогодні забагато влади в українському суспільстві.

І нарешті, п'ятий розділ, який, по суті, становить відповідь автора на головне питання: завдяки чому великі власники України змогли досягти соціально-економічної та політичної суб'єктності, зберегти свій переважний вплив за умов зміни політичних режимів та домінувати в українському суспільстві. Здійснивши емпіричний аналіз соціальних характеристик великих власників України, О.Рахманов вперше в українській соціології окреслив соціологічний портрет великих власників в Україні. Це дало підстави констатувати особливий на пострадянських територіях спосіб формування великого капіталу, оскільки встановлено, що до приватизації підприємств більшою мірою були причетні бізнесмени, які набули первинний капітал шляхом створення свого бізнесу з нуля або шляхом кар'єрного зростання від керівника підрозділу до топ-менеджера, тоді як частка номенклатурного та "силового" походження капіталів виявилася значно меншою. Цей факт вирішальним чином вплинув на формування класової свідомості великих власників України. Складний, тернистий і часто кримінальний шлях первинного нагромадження власності українськими великими власниками, необхідність її захисту від хижацьких інстинктів своїх колег та, головне, владних еліт сусідніх держав сформували чітке усвідомлення приватизованої ними власності як тільки своєї. А для того щоб без проблем передати її своїм спадкоємцям, потрібно за будь-яку ціну підтримувати статус соціальної суб'єктності і всебічно оберігати суверенітет своєї держави.

З огляду на проблеми, що порушуються в монографії О.Рахманова, та не тривіальні оцінки, запропоновані автором, ця праця заслуговує на всебічну увагу, насамперед наукової та журналістських спільнот, оскільки часто їхнє упереджене ставлення до верстви великих власників відображається на громадському ставленні до інституту приватної власності. Слід подумати про можливий переклад книги іншими мовами, оскільки такі проблеми є актуальними не тільки на пострадянському просторі; це має бути цікавим і для решти світу, адже питання соціальної суб'єктності у країнах з перехідними економікою та суспільством залишається вкрай актуальним.

Вважаю, що монографія О.Рахманова є помітною подією у розвитку вітчизняних соціальних наук і приверне до себе цілком заслужену увагу як широкої аудиторії, так і фахівців — журналістів, політологів, соціологів, економістів. Книга стане важливою віхою в розумінні постсоціалістичних трансформацій.